

کلیات مسائل روستایی ایران

حسین صرامی

عضو هیأت علمی گروه جغرافیا - دانشگاه اصفهان

تعریف روستا

در ابتدا لازم است تعریفی از روستا و گذری به انواع آن در ایران داشته باشیم، آنگاه مسائل اصلی و اولیه روستا را مروری کوتاه نموده، بررسی می‌نمایم در حین و پایان هر قسمت نیز پیشنهادهایی ارائه می‌دهیم.

تعریف روستا به طوری که از هر جهت جامع و مانع باشد، وجود ندارد. غالباً متخصصین با توجه به نیاز و تخصص خود و نیز وجوه مختلفی که روستا دارد، آنرا تحقیق و تعریف می‌کنند. بعضی کمی نسبی جمعیت را ملاک می‌گیرند، بعضی وجه تولید و گروهی نوع معیشت و چگونگی استفاده از زمین و عده‌ای خودکفایی نسبی... ولی در مباحث جغرافیایی مبنای کار، شناخت کلی واحد روستا، محیط گسترده طبیعی و تاریخی و فرهنگ و نیروی انسانی ساکنین همراه با اثرات متقابل آنها می‌باشد. در اینجا ما دو تعریف از روستا یکی با دید جغرافیایی، دیگری جامعه‌شناسی همراه با تعریفی که مجلس شورای اسلامی داشته، بحث اصلی را دنبال می‌نمایم.

روستا پهنه جغرافیایی و واحد برنامه‌ریزی است که معیشت اکثر سکنه آن از دادوستد متقابل بین عوامل تجدیدپذیر طبیعی و رفتار انسان حاصل می‌شود و دارای نقش اصلی کشاورزی، دامداری، دامپروری، باغداری و نیز صنایع و خدمات وابسته است.

روستا یا روستایی، پهلوی آن روستاک (مغرب‌آن روستان جمع رساتیق) ناحیه‌ایست در خارج شهر، مشتمل برچند ده و مزرعه که در آن تولید روستایی حاکم است.

مجلس شورای اسلامی در قسمت تقسیمات کشوری ماده ۲، روستا را چنین تعریف می‌کند:

” روستا واحد مبدأ تقسیمات کشوری است که از لحاظ محیط زیستی (وضع طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) همگن بوده که باحوزه و

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
(قرآن مجید - سوره اعراف - آیه ۹۶)

اگر مردم قریه‌ها ایمان آورده و پرهیزگاری کرده بودند برکتی از آسمان و زمین به روی ایشان می‌گشودیم.

این تحقیق چنانکه از عنوان آن استنباط می‌شود فشرده‌ای است از کلیات مسائل بسیار گسترده روستایی ایران که از زاویه خاصی به موضوع نگریده، تکیه بر ابعاد ناشناخته کیفیت‌های انسانی و نقش افکار و ایدئولوژی در رشد و توسعه روستا نموده است.

موارد بررسی در عین حالت سطح‌نگری، دارای امتیاز گستردگی است. چون اصولاً این‌گونه مباحث در علوم اجتماعی و جغرافیا همین ویژگی را دارد که برخلاف اکثر علوم دیگر مخصوصاً علوم خالص، که عمقی‌نگر با دیدی بسته و محدودند، سطحی‌نگر ولی جامع، همه‌جانبه و فراگیر است. این ویژگی برای علوم اجتماعی و انسانی از یک جهت امتیاز بزرگی است که همواره از موضع تسلط و اشراف و اطلاع از همه جوانب و موارد و مصالح مخصوصاً انسان و محیط او را پدید می‌آورد و فراگیر بررسی و برنامه‌ریزی می‌کند و از جهت دیگر ظاهراً متنی و بازدارنده می‌باشد، چون مجبور است خود را به موضوعی محدود نکرده از پرداختن به کنه و عمق یکایک مسائل طبیعی و انسانی احتراز کند، و به‌جای جریان آن همواره از حاصل تحقیقات علوم دیگر مخصوصاً زمین‌شناسی، گیاه‌شناسی، بوم‌شناسی، اقیانوس‌شناسی، آب‌شناسی، خاک‌شناسی، ستاره‌شناسی، باستان‌شناسی، اقتصاد، آمار، ریاضی، معماری و غیره بهره‌گیرد.

همچنین این بارشها از نظر زمانی عموماً در زمستان که چندان نیاز به آن نیست و مکانی در شمال کشور که درصد کمی اراضی کشاورزی وجود دارد، مطلوب نیست. لذا برای امر کشاورزی ناچار از آبیاری هستند و فقط حدود ۱۲ میلیون هکتار اراضی زیرکشت غیرآبیاری یعنی دیم داریم. تعداد چشمه‌های کشور نیز حدود ۸۰۰۰ عدد است که به طور تقریبی سالانه ۵ میلیارد متر مکعب آبدهی دارند. یکی دیگر از مشکلات آب کشور به دلیل شیب زیاد دامنه‌ها، سرعت عبور و در نتیجه نفوذ کمتر به آبهای زیرزمین و فرسایش شدید است.

پیشنهاد

برای تأمین آب بیشتر کشاورزی و آبیاری صحیح که مشکل روستاها را نیز کم، یا حل کند موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

- ۱- به‌کارگیری دقیق تمام روشهای صنعتی استحصال آب.
- ۲- بهره‌گیری از تجارب کشورهای مشابه و کم آب (مثل کشورهای شمال افریقا و خاورمیانه عربی).
- ۳- کشت گیاهان پادرختان خشکی پسند در مناطق مرکزی و کویری کشور.
- ۴- احیاء و احداث قنوات و تعادل بخشی به تغذیه و تخلیه آن.
- ۵- نگهداری و بهره‌گیری کامل از چاههای سنتی و نیز چشمه‌های طبیعی.
- ۶- بهره‌مندی از چاههای عمیق و نیمه عمیق در حد متناسب.
- ۷- شیرین کردن آبهای شور و تلخ به طریق سنتی و صنعتی.
- ۸- دقت و صرفه‌جویی در آبیاری.

الف - اجتناب از مواردی مثل آبیاری غرقابی

ب - آبیاری در شب

ج - آبیاری قطره‌ای و نشتی

د - کرت‌بندی مزارع

ه - تبدیل جویهای عرضی و روباز خاکی (جهت جلوگیری از تبخیر) به کانالهای باریک و سیمانی و سرپوشیده.

و - در مواردی شیب دادن بیشتر به جویها جهت سرعت بخشیدن به جریان آب

۹- زراعت در فضاهای سرپوشیده.

۱۰- استفاده کامل از بارانهای کم و ناگهانی (که بیشتر در قسمتهای خشک مملکت نازل می‌شود) از طریق:

الف - پیش‌بینی توزیع آن در گستره وسیع

ب - ایجاد مراتع و بند و حوضچه و گودال جهت ذخیره آن

ج - ایجاد شیارها و جوی و نهرهای مناسب جهت هدایت این آبها و استفاده بهتر و بیشتر در مناطق خشک‌تر و دورتر.

د - تزریق این بارانها به سفره‌های زیرزمینی

۱۱- زهکشی و اصلاح زمینهای باتلاقی.

۱۲- تهیه طرحهایی مثل انتقال آب از دریاهای شمال و جنوب، ایجاد دریاچه و بارانهای مصنوعی و غیره.

قلمرو معین ثنی یا عرفی مستقل که حداقل تعداد ۲۰ خانوار یا صد نفر اعم از متمرکز یا پراکنده در آنجا سکونت داشته باشند و اکثریت ساکنان دائمی آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به یکی از فعالیتهای کشاورزی، دامداری، باغداری بطور اعم و صنایع روستایی و صید و یا ترکیبی از این فعالیتهای اشتغال داشته باشند. در عرف به‌عنوان ده، آبادی، دهکده یا قریه نامیده می‌شود.

انواع روستا در ایران

با توجه به وضعیت طبیعی کشورمان روستاها دارای موقعیت کویری، ساحلی، جنگلی، کوهستانی، دره‌ای، جلگه‌ای بوده سکونتگاههای آن یا مجتمع هستند یا پراکنده و گسترش آنها به دلایل طبیعی و انسانی بعضی خطی و بسیاری دیگر متفرق می‌باشند.

مسائل اصلی روستا که از آن مشکلات روستا را نیز استنباط می‌کنیم به طریق زیر تقسیم‌بندی می‌نمائیم:

۱ - محیط طبیعی (الف: آب، ب: خاک، ج: اقلیم)

۲ - محیط انسانی (الف: کمیات، ب: کلیات، ج: ایدئولوژی)

۱ - محیط طبیعی

الف - آب

چون ایران روی کمربند خشک و نیمه خشک جهان قرار گرفته و بارندگی آن از متوسط بارندگی جهانی به مراتب کمتر است، از بعضی مناطق استثنایی (مثل سواحل خزر و قسمتهایی از خوزستان و حواشی رودها و چشمه‌ها) که بگذریم، مسئله آب از بزرگترین و عمده‌ترین موضوعات کشور مخصوصاً روستاهای ایران می‌باشد، بطوری که بیشتر منازعات روستایی ریشه در کمی آب و اعتراض به نحوه تقسیم آن داشته و دارد. حتی بسیاری از مهاجرتهای روستا شهری و متروکه شدن آبادیها در مرحله اول معلول کم آبی می‌باشد.

آبها یا سطح‌الارضی هستند مثل: نزولات آسمانی، رودخانه‌ها، سدها، دریا و دریاچه‌ها، یا تحت‌الارضی مثل: قناتها، چشمه‌ها، و دیگر سفره‌های زمینی. به‌طور کلی آب موجود سالیانه کشور حدود ۴۰۰ میلیارد متر مکعب است که ۱۲۰ میلیارد متر مکعب آن قابل استفاده بوده، از این مقدار (طبق آمارهای سال ۱۳۶۵ شمسی) حدود ۵۸ میلیارد متر مکعب مورد استفاده قرار می‌گیرد و بقیه آن از دسترس خارج است.

متداولترین روش استحصال و توزیع آب در قسمت عمده فلات بزرگ و کم آب ایران از قدیم‌الایام از طریق قنات بوده که از ابتکارات و افتخارات قدیم ایرانیان و به‌حق می‌توان آنرا از عجایب بزرگ و کارساز جهان دانست، سرچشمه قنات کوه‌بیاها و مظهر و مصرف آن کشتزارهاست.

تعداد قنات کشور در حدود ۳۰۰۰۰ رشته که نیمی از آنها بایر مانده و کل آبدهی آن حدود سالانه ۲۰ میلیارد متر مکعب می‌باشد. از آنجا که در بیشتر روستاهای ایران تعادلی بین نزولات آسمانی و تبخیر نیست و

ب - خاک

مسئله زمین یا به معنی اخص آن خاک نیز یکی از اساسی ترین موارد برای کشاورزی و یکی از مهم ترین مسائل روستاست به تعبیری اصولاً بدون زمین نه روستا متصور است نه آب کارساز و انسان را نیز یاری هیچ کاری نیست.

سرزمین ایران با مساحت ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع از لحاظ وسعت خاک شانزدهمین کشور پهناور دنیا و به تنهایی از مجموع مساحت کشورهای فرانسه، اسپانیا، هلند، پرتغال، ایتالیا، بلژیک، و سوئیس بزرگتر است که بیش از نیمی از این پهنه را کوهها، (کمبود زمین) $\frac{1}{4}$ آنرا کویر و بیابان (کمبود آب) و حدود $\frac{1}{4}$ بقیه اراضی قابل کشت می باشد. به عبارت دیگر اراضی خوب و متوسط ایران از لحاظ کشاورزی حدوداً معادل ۵۱ میلیون هکتار می باشد که فقط درصد کمی از آن در چرخه تولید واقعی قرار گرفته است. مشکلات و مسائل زمین در ایران گذشته از جنبه های طبیعی (شیب زیاد، درشت دانگی و بعضاً عدم حاصلخیزی و کمی آب)، بیشتر جنبه انسانی داشته مانند انبهام مالکیتها و مسائل تقسیم اراضی رژیم قبلی و اشغال آنها برای مسکن و معابر و... مخصوصاً شیوه های سنتی و قدیمی کشت (که به برداشت محصول کم در واحد سطح انجامیده)، مسئله فرسایش خاک نیز گذشته از ریشه های طبیعی آن، بی توجهی و عدم مدیریتها را در این زمینه می رساند.

طبق پیش بینی های وزارت کشاورزی اگر روند فرسایش به روال فعلی ادامه یابد، در آینده نزدیک حدود ۴۵۰ تن در کیلومتر مربع فرسایش خاک خواهیم داشت. یعنی مجموعاً سالانه در ایران $\frac{4}{5}$ میلیارد تن خاک دستخوش فرسایش قرار خواهد گرفت.

طبقه بندی اراضی ایران	مساحت به میلیون هکتار	در صد کل
اراضی کشاورزی	۱۶/۶	۹/۶٪
مزارع و چراگاهها	۴۳	۲۶/۲٪
جنگل	۱۸	۱۱٪
اراضی زیر ساختمان	۳/۲	۲٪
کوهستانها و کویر	۸۲/۸	۵۰/۵٪
آب	۱/۲	۰/۷٪
جمع اراضی کشور	۱۶۴/۸	۱۰۰٪

پیشنهاد

پیشنهاد برای رشد کشاورزی کشور و توسعه روستا در مورد زمین موارد زیر پیشنهاد می گردد:

- ۱- تنفیج و تثبیت اصلاحات ارضی
- ۲- تعیین تکلیف قطعی اصلاحات اراضی اسلامی.
- ۳- جلوگیری از قطعه قطعه شدن بیشتر زمینهای کشاورزی.
- ۴- به کارگیری روشهایی که به بهره برداری بیشتر و تولید فراوان تر در واحد سطح بیانجامد.

- ۵- طرح و اجرای برنامه هایی برای جلوگیری از فرسایش خاک.
- ۶- شناسایی و طبقه بندی صحیح خاکهای کشور.
- ۷- طرح و اجرای کشت ناحیه ای.

ج - اقلیم

هر چند اقلیم یکی از ارکان عمده شناخت جغرافیایی نواحی است، ولی در مقایسه با عوامل آب و خاک قابلیت کنترل آن توسط انسان خیلی محدود می باشد. لذا به جای تسلیم و حسرت یا سعی در بعضی دگرگونیها، باید از طریق مطالعه و برنامه ریزی، کشت و کار و روند توسعه را با آن هماهنگ نمود.

لذا اطلاعات آب و هوایی روستا مانند حداقل و حداکثر درجه حرارت، گرمای متوسط سالانه، گرمای متوسط هر ماه، متوسط باران، فصل باران، روزهای بارانی، برفی، یخبندان، مه آلود، ابری، انواع و جهت و زمان و سرعت باد، تبخیر و تعرق و رطوبت، تعادل آبی ... لازم و مقدمه هر نوع تلاش عمرانی و رشد و توسعه است. یکی از معاریف جغرافیایی ایران در براسه اهمیت آن می نویسد: «اقلیم شناختن، کلید شناسایی محیط جغرافیایی و فعالیت انسانی است».

کشور ما با این همه گستردگی و پهنه کویری و کوهستانی، دوری و نزدیکی به دریاها، تأثیر اقیانوسها، پهنای فصلی و سالانه، دارای تنوع آب و هوایی بوده، شاهد روستاهایی با اقلیم بسیار متفاوت هستیم. چنانکه در هر زمان در طول دوران سال می توانیم در گوشه و کنار مملکت شاهد چها فصل مختلف سال باشیم. با این وجود در یک جمع بندی کلی درمی یابیم که بیش از $\frac{1}{3}$ خاک کشور ما مخصوصاً در مرکز و جنوب و شرق، خشک و نیمه خشک (یا بیابانی و نیمه بیابانی) بوده بارندگی و رطوبت بسیار کمی دارد. نوع اقلیم با بارندگی و رطوبت کافی با خشکی و نسبت بالای تبخیر و تعرق، تأثیر عمده ای بر سطح زمین و ساختمان خاک نیز داشته، پوشش گیاهی متراکم با ضعیفی را موجب می گردد که با توجه و دقت (شکر نعمت) یا بی توجهی و عدم مدیریت (کفر نعمت) محیط زیست و طبیعت و امکانات مساعد یا نامساعدی پدید می آید. چگونگی پوشش گیاهی، وضعیت و نوع زندگی حیوانی را می آفریند. در این میان انسان کارگردان اصلی صحنه ها با به کارگیری اندیشه و علم و فن و تجربه از طریق کشاورزی صحیح، دامداری و صنعت مناسب و مبادله و غیره طبیعت را مقهور کرده به رفاه مقبول یا محدود رسیده آنگاه فرصت می یابد به گسترش علم و عدالت و هنر در درجات متفاوت آن بپردازد. در واقع آب و هوا و دهنبال آن سایر عوامل و شرایط طبیعی و انسانی، که همه به نوعی علت و معلول یکدیگرند، ایجاد و پدید می آورند. در تمام طول این مراحل عوامل طبیعی و انسانی همسنگ و همطرز صحنه ساز و کارساز اصلی اند. در مورد روستاهای ایران پیشنهاد اصلی ما توجه به کشت ناحیه ای و تطبیق دادن دیگر راههای معیشت و عمران و آبادی با اقلیم ویژه نواحی است.

۲- محیط انسانی

الف - کمیات

منظور از کمیات، شماره انسانها و چندوچونی آن مثل تولد، مرگ، ماندگاری، سن، جنس، رشد، فعالیت و نسبت و نوع فعالیت، از دواج، طلاق، ... و بالاخره حرکت و مهاجرت و غیره می باشد که از طریق سرشماری صحیح و دقیق در مورد یکایک روستاها بایستی مطالعه و بررسی شود. هم در سطح منطقه و کشور که پس از تحلیل و گزارش مسائل جمع بندی شده با توجه به کیفیات امر و عوامل طبیعی مناطق، اساس برنامه ریزی و عمران شهر و روستا قرار می گیرد. دانستن کمیات انسانها برای شناخت نیازهای مختلف آنها، ابزار اصلی و اولیه برنامه ریزی و مقدمه اجرای درست طرحهای مختلف عمرانی و رشد و توسعه کشور است، چون نتایج سرشماری ها و ارقام و اعداد مربوطه در رسانه ها و آمارنامه ها بطور تفصیل آمده، از ذکر آنها خودداری می شود، سرشماری های عمومی نفوس و مسکن هر ده سال یکبار، با دقت و گستردگی انجام می شود، ولی با توجه به اهمیت و حساسیت مشاغل کشاورزی و امور روستایی و نیز دامداری و امور عشایری اخیراً به طور مستقل و مجزا اولین سرشماری عمومی کشاورزی (سال ۱۳۶۷) و عشایری (سال ۱۳۶۹) نیز برگزار شد.

هرچه به سمت کوهستانی و کویری نزدیک شویم از تراکم جمعیت کاسته می شود بطوری که در دل کویر و اوج کوهستان شمار جمعیت به حدود صفر می رسد.

ابعاد کمی انسانی و شمار جمعیت، در طول تکامل تاریخی جوامع، همواره مطرح بوده و فراوانی آن نوعی امتیاز و قدرت محسوب می شده، ولی بشر هر چه به جلو می رود و درجات بیشتری از تمدن و تکامل و تکنولوژی را طی می کند به ابعاد کیفی او افزوده می شود و کمیتهای صرف نه فقط ارزش محسوب نمی شود بلکه ضد ارزش و عملاً برای بیشتر جوامع مخصوصاً جهان سوم و جهان اسلام نوعی مانع توسعه می باشد. لذا این کشورها باید با جدیت کامل تلاش در کم کردن جمعیت خود کرده ابعاد کمی و عددی را کاهش داده به کیفیات توجه نمایند. امروزه در جوامع توسعه یافته، انسان پیشرفته فکر می کند و دستور می دهد و ماشین کار می کند.

در بین مباحث کمی انسانی چون مسئله جابه جایی و مهاجرت به خاطر اهمیتی که در تخلیه یا ایستایی و همچنین شکوفایی روستا و نیز ایجاد مشکلات شهری و کشوری داشته قابل توجه بوده و ما مجبوریم در وسع مقاله اندکی آنرا تحلیل کرده، ریشه یابی نماییم. اصل مهاجرت واقعی انکارناپذیر است که ریشه در آزادی انسان داشته نباید و نمی توان آنرا متوقف کرد بلکه با برنامه ریزی نسبت به نیازها و مصالح آنرا تعدیل کرده از میان انواع مهاجرت های شهر به شهر، روستا به روستا، روستا به شهر و برون مرزی و قاره ای و بین المللی با مبادی و مقاصد معین و نامعین، مهاجرت از روستا به شهر از اهمیت ویژه ای برخوردار و همواره مسئله

آفرین بوده، روستاها را تخلیه یا تضعیف کرده، شهرها را متورم و بیمار نموده، به طوری که مطابق آمار سال ۱۳۷۵ و برآوردهای جدید اکنون بیش از ۶۲ درصد جمعیت کشور شهرنشین می باشند. این مسئله توازن تولید و مصرف را به هم زده کشور را بیش از پیش به دیگران و بیگانگان وابسته کرده.

ب - کیفیات

منظور از کیفیات، ویژگیهای انسانی در ابعاد غیر کمی اعم از اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی... و تخصصی است که به کمیات اضافه و بار می شود و به قول معروف بشر را به انسان تبدیل کرده همراه با تخصص و تعهد هنرمندی، ظرافت، دقت و لیاقت چهره اصلی و مایه و فضای روستا را به عنوان عمده ترین عامل کارساز و به ساز و عمران و آبادی و توسعه معرفی می کند، کمیت انسانی و اعداد و افراد موجود در جامعه روستا (مثل هر جامعه دیگر) بدون کیفیات یا با کیفیات نازل ارزش چندانی نداشته هرگز نمی تواند موجد توسعه و رفاه و آرامش باشد و به نسبت نزول کیفیت، روستا از رشد و توسعه واقعی دور می ماند. مصادیق اصلی کیفیات که عموماً در قالب آمار نمی گنجد و اعداد و ارقام قادر به انعکاس کامل و صحیح آنها نیست عبارتند از: سواد، تجربه، توجه، آموزش، تخصص، تکنیک، مدیریت، تعهد، نظم، دقت، هنر، تقوی، روحیه، تعاون و همکاری، مشورت، قدرت، خلاقیت، ابتکار، پشتکار، امیدواری و غیره که با بودن آنها به مرور مسائل و مشکلات از هر قبیل با توجه به واقعیات و در مسیر رسیدن به حقایق حل و فصل گردد. در بعضی جوامع کیفیت انسانی البته در ابعاد اقتصاد و مادی چنان اوج گرفته که دیگر قدرت بازو مطرح نیست. او کاری یدی و فیزیکی چندانی نمی کند، فقط فکر می کند و ماشین کار می کند، او برنامه می دهد و ماشین اجرا می نماید، ما نیز در جامعه ایران اعم از شهر و روستا با الهام از تعالیم اسلامی باید با برنامه ریزیهای وسیع و همه جانبه بکوشیم سطح و عمق کیفیات را در همه ابعاد آن بهتر و بیشتر کرده تا بدینوسیله امکانات واقعی مناطق فعلیت چندگونه یافته مخصوصاً روستاها دارای جاذبه مادی و معنوی برتری شده آباد گردد. بدیهی است توفیق در این کار در مرحله اول در گرو کاستن از کمیات و افت شمار جمعیت است. چه انسانهای فاقد کیفیت و بی سواد و بی فرهنگ و فاقد اخلاق و روحیات و ایمان صحیح هرگز کارساز نبوده، به ارزش و فاقد خاصیت های لازم و سالم و مفید هستند. این افراد به قول قرآن از حیوان هم پست ترند.^۱

چه حیوانات کالبد و ساختار مادی و کمی ساده داشته، با این وجود نافع و به صورت مستقیم و غیر مستقیم بهره می رسانند، ولی انسان فاقد فکر و فرهنگ و دین و دانش، بی ارزش به معنی واقعی کلمه بوده، همواره عدمشان به ز وجود است.^۲

فعلیت و نمود و ظهور کیفیات در روستاها در اشکال دقیق زراعت (آبی و دیمی) باغداری، دامداری، صید، شکار، مرتع، انواع مناسب صنایع دستی،

منابع و توضیحات

- ۱- هوشور، زردشت، مبانی شناخت روستا: انتشارات اشرفی، تهران، ۱۳۵۷، ص ۷.
- ۲- حسینی ابری، دکتر حسن، روستا در مفهوم واقعی آن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۲ و ۵۳، ۱۳۷۸، ص ۶۲.
- ۳- خسروی، دکتر خسرو، جامعه‌شناسی روستایی ایران، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۵۸، ص ۴۶.
- ۴- از دورانه‌های ناامنی روستاهای قلعه‌ای که دارای در بزرگ و رودی چوبی یا سنگی و برج و بارو بوده، نیز هنوز موجود است. مانند قلعه جیلاب واقع در لجان اصفهان و قلعه مورچه خورت در شمال شهرستان اصفهان و...
- ۵- نقل از مصاحبه وزیر وقت کشاورزی ایران، صفحه ۱۲۲، مجله زیتون، شماره ۶۴، سال ۱۳۶۵.
- ۶- صفی‌نژاد، دکتر جواد، آبیاری سنتی در ایران، رشد جغرافیا، شماره ۱۳، سال ۱۳۶۷.
- ۷- بسدیعی، دکتر ربیع، جغرافیای مفصل ایران، جلد ۱، نشر اقبال، تهران، ۱۳۶۲، ص ۱۹۶.
- ۸- مجله زیتون، شماره ۷۷، سال ۱۳۶۸، ص ۱۸.
- ۹- برای اطلاع بیشتر از جزئیات امر به کتاب، مسائل ارضی و دهقانی، از نویسندگان انتشارات آگاه، تهران، سال ۱۳۶۱، و نیز رساله‌های عملیه فقهی مراجعه شود.
- ۱۰- ودیعی، دکتر کاظم، روش تحقیق در جغرافیا، انتشارات دهخدا، تهران، ۱۳۴۸، ص ۱۵۵.
- ۱۱- شکونی، دکتر حسین، نقد و بررسی کتاب، رشد جغرافی، شماره ۱۲، سال ۱۳۶۶، ص ۵۰.
- ۱۲- شکونی، دکتر حسین، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، انتشارات گیتاشناسی، تهران، ۱۳۵۷، صفحات مختلف.

پاورقی:

۱) تَوَمَّ قُلُوبٌ لِأَيْفَقُونَ بِمَا نَوْمَتْ مِنْهُ لَأَتَّبِعُونَ بِمَا أُوتُوا وَكُلُّهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ أَذَانٌ (سوره اعراف-آیه ۱۷۹)
 دلها دارند که با آن فهم نمی‌کنند، چشم‌ها دارند که با آن نمی‌بینند، گوش‌ها دارند که با آن نمی‌شنوند، ایشان چون چهارپایانند بلکه آنان گمراه‌ترند، ایشان غفلت زنگانند.

۲) و بر عکس آن

هر آن زارع که با دانش زمین کاشت زهر تخمی هزاران تخم برداشت

نوع معماری و سکونت، تکنیک مناسب، هرم قدرت، نوع نهادها و مدیریته‌ها، همکاری و همیاری، مشورت، برادری و صمیمیت، دقت و دانش ... و باصلاح روان‌بخشی روستارخ می‌نماید.

ج- ایدئولوژی

همه انسانها از عالی و دانی با ابعاد مختلف کمی و کیفی بی‌سواد یا تحصیل کرده و متخصص همه دارای ایدئولوژی خاص و گرایشهای ویژه و جهان‌بینی مخصوص به‌خود می‌باشد. همچنین حکومتها و جوامع هر یک ایدئولوژیهای غالب و حاکم بر آن کشورها را دارند که در تمام برنامه‌ریزیها و توسعه اعم از ملی و منطقه‌ای، شهری و روستایی تحت تأثیر آن ایدئولوژی و استراتژی اهداف اصلی و راه‌روش رسیدن به آن اهداف را تعیین می‌کنند. در این ایدئولوژیها برحسب مورد اصالت به انسان، طبیعت، خدا، فرد، جامعه، ثروت، قدرت، شرافت انسانهای برتر (آپارتاید) و غیره داده می‌شود. مثلاً ایدئولوژی حاکم بر ایران فعلی، اسلام است. یکی از استادان به‌نام جغرافیای ایران شاید با واقع‌گرایی بیشتر در همین زمینه می‌نویسد: «ساخت فیزیکی و اکولوژیک شهرهای اسلامی شرقی و غربی از ایدئولوژی اسلامی، سوسیالیسم سرمایه‌داری تأثیر پذیرفته است».

چنانکه برنامه‌ریزیها در کشورهای امریکا و شوروی سابق و غیره، این گرایشات عقیدتی عمومیت داشته، برای همه افراد و اجتماعات صادق است. مثلاً امروزه جغرافیدانان دنیا نیز به‌سان دیگر دست‌اندرکاران علوم، بررسیهای علمی خود را عمدتاً در چارچوب مکتبهای جغرافیایی فلسفی، کارکردگرایی، ساختارگرایی، محیط‌محوری، پوزیتیویسم منطقی و جغرافیای رادیکال و غیره جای می‌دهند.

بنابراین در مسائل روستایی و حل آن یکی از عوامل اصلی و کارساز، ایدئولوژی به معنی عام خواهد بود که افراد را دل زده و مأیوس، یا امیدوار و کوشا، بدبین و کوتاه‌نظر یا خوش‌بین و بلندهمت، واقع‌گرا یا حقیقت‌خواه ... می‌سازد. این ایدئولوژی و جهان‌بینی با اهداف نازل یا متعالی هم شامل فرد فرد روستائیان، هم گرایشهای جمعی و عمومی، هم مسئولین محلی (نهاده‌ها، ادارات، ترکیب فکری شوراء...) و نیز بینش و گرایش حاکمان و مدیران و برنامه‌ریزان کشور می‌شود و در عالم واقع‌بینی هیچ کس و گروهی را چه در تلاشهای شخصی و موضع‌گیریهای فردی یا اقدامات جمعی و ملی و حتی بین‌المللی از آن گریزی نیست. جهان‌بینی و ایدئولوژی روستائیان ما نیز با‌یستی با هوشیاری و بیداری خود آنها و همکاری کسانی که خودآگاه و مهذب هستند تلطیف شده، به‌سوی امیدواری، شرافت انسانی، اصالت دادن به کار و تلاش و قناعت، خودکفائی، سعه صدر، خداجویی، و عقابت اندیشی ... سوق داده شود. □